

PAWEŁ PORĘBNY

Sąd Apelacyjny w Katowicach, Katowice, Polska

e-mail: pawel.porebny@gmail.com

ORCID: 0009-0008-3952-4123

ZMIANY DOKONANE W PRAWIE SPADKOWYM USTAWĄ Z DNIA 28 LIPCA 2023 R. O ZMIANIE USTAWY – KODEKS CYWILNY ORAZ NIEKTÓRYCH INNYCH USTAW (DZ.U. Z 2023 R., POZ. 1615) I ICH WPŁYW NA STRUKTURĘ WŁASNOŚCIOWĄ GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE

CHANGES MADE TO THE LAW OF SUCCESSION BY THE ACT OF 28 JULY 2023
AMENDING THE ACT – CIVIL CODE AND CERTAIN OTHER ACTS
(JOURNAL OF LAWS OF 2023, ITEM 1615) AND THEIR IMPACT
ON THE OWNERSHIP STRUCTURE OF FARMS IN POLAND

ABSTRACT The inheritance of farms has always been of interest to the Polish legislator. On 15 November 2023, the amendment to the act – Civil Code and some other acts (Journal of Laws of 2023, item 1615) came into force, which introduced fundamental changes in inheritance law that can be described as a kind of ‘revolution’ in this area of law. It has transformed the fundamental institutions of the law of succession, which had been functioning in an unchanged form for many years. It is of such significance for agrarian relations that despite numerous social and economic transformations, these relations are still characterised by certain constancy of customs and characteristics of functioning of a given rural community, including farm succession. The introduction of new inheritance rules in legislation may, however, significantly disrupt this continuity developed over the years. Therefore, the aim of this article is to show the most important changes made by the Polish legislator in this branch of law and to indicate in what correlation they may stand in relation to inheritance of farms and what final impact they may have on these succession rules because, undoubtedly, each change in inheritance law entails a significant change in the ownership structure of society, not only in rural areas.

KEYWORDS: law of succession, inheritance, farm succession, change of the Civil Code, rural community, farm ownership

SŁOWA KLUCZOWE: prawo spadkowe, dziedziczenie, dziedziczenie gospodarstw rolnych, zmiana Kodeksu Cywilnego, społeczność wiejska, własność gospodarstw rolnych

1. POJĘCIE SPADKU I PRAWA SPADKOWEGO

W ustawodawstwie polskim brak jest oficjalnej definicji „spadku”. Niniejszy brak definicji legalnej powoduje zatem konieczność rekonstruowania tego pojęcia zarówno przez doktrynę, jak i orzecznictwo. Według A. Sylwestrzak: „Spadek stanowi masę majątkową, do której wchodzi prawa i obowiązki zaliczane do spadku zgodnie z regułami prawa spadkowego i która jest przedmiotem dziedziczenia przez spadkobierców”¹. Z kolei według J. Ciszewskiego oraz J. Knabe: „Spadek to ogół cywilnoprawnych i majątkowych praw oraz obowiązków przysługujących spadkodawcy w chwili jego śmierci”². Natomiast zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego: „Spadek stanowi ogół cywilnych majątkowych praw i obowiązków zmarłego (art. 922 § 1). Do spadku nie należą natomiast majątkowe prawa i obowiązki wynikające z przepisów należących do innych działów prawa (prawa administracyjne, finansowego)”³. W prawie polskim zawarto zatem jedynie katalog pozytywny, jak i negatywny praw i obowiązków, które wchodzi bądź też nie do „spadku”, czyli do masy majątkowej po zmarłym spadkodawcy (tzw. masy spadkowej). Zgodnie z art. 922 § 1 i 2 ustawy – Kodeks cywilny⁴ prawa i obowiązki majątkowe zmarłego przechodzą z chwilą jego śmierci na jedną lub kilka osób stosownie do przepisów księgi czwartej tego Kodeksu. Nie należą do spadku prawa i obowiązki zmarłego ściśle związane z jego osobą, jak również prawa, które z chwilą jego śmierci przechodzą na oznaczone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami.

Na podstawie treści tego przepisu można wskazać, iż prawami oraz obowiązkami wchodzącymi w skład spadku są niewątpliwie tylko prawa i obowiązki mające charakter cywilnoprawny, majątkowy, niezwiązane z osobą zmarłego w sposób ścisły, nieprzechodzące na określone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami.

Do przykładowego katalogu takich praw można zaliczyć prawo własności, a ściślej rzecz biorąc, „własność” (art. 140 k.c.), posiadanie samoistne, jak również zależne (art. 336 k.c.)⁵, użytkowanie wieczyste (art. 232 k.c.), spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu (art. 17² ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych⁶), służebności grun-

¹ A. Sylwestrzak, (w:) M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023, komentarz do art. 922 k.c., pkt 1.

² J. Ciszewski, A. Knabe, (w:) J. Ciszewski, P. Nazaruk (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023, komentarz do art. 922 k.c., pkt 4.

³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 kwietnia 2004 r., IV CK 215/03, LEX nr 152889.

⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1610); dalej: k.c.

⁵ Choć ściśle rzecz ujmując, posiadanie nie jest prawem, lecz stanem faktycznym.

⁶ Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 558); dalej: u.s.m.

towe, takie jak służebność drogi koniecznej (art. 145 k.c.), z wyłączeniem służebności osobistych, zastaw (art. 306 k.c.), hipoteka (art. 65 ustawy o księgach wieczystych i hipotece⁷), autorskie prawa majątkowe, jak również prawa pracownicze wynikające z takich stosunków, w których pracownik nie jest podporządkowany pracodawcy. Przykładowo może tu chodzić zarówno o wymagalne roszczenia o wypłatę zaległego wynagrodzenia za pracę, jak i odszkodowanie za wypadek przy pracy, wskutek którego pracownik spadkodawca zmarł (por. art. 63¹ ustawy – Kodeks pracy⁸).

Spadek nie składa się jednak tylko z praw, ale także z obowiązków, bowiem każdemu prawu towarzyszy korelat jego obowiązków. Do naczelných obowiązków spadkowych należą przede wszystkim „długi spadkowe”, czyli ogół pasywów, obciążeń, które w sensie ściśle ekonomicznym obciążają wartość majątku spadkowego. Nie są to jednak jedyne należności obciążające spadek, a konkretniej „masę spadkową”. Wraz bowiem z otwarciem spadku⁹, spadkobiercę obciążają także inne nieodzowne koszty, takie jak koszty pogrzebu spadkodawcy w takim zakresie, w jakim pogrzeb ten odpowiada zwyczajom przyjętym w danym środowisku, koszty postępowania spadkowego, obowiązek zaspokojenia roszczeń o zachówek oraz obowiązek wykonania zapisów zwykłych i poleceń, jak również inne obowiązki przewidziane w przepisach księgi czwartej Kodeksu cywilnego (art. 922 § 3)¹⁰.

Z kolei do katalogu praw i obowiązków niewchodzących w skład spadku można zaliczyć jedynie takie prawa i obowiązki, które nie mają charakteru cywilnoprawnego bądź mają charakter niemajątkowy lub też są ściśle związane z osobą spadkodawcy albo mają taki status, iż z chwilą śmierci spadkodawcy przechodzą na oznaczone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami.

Do przykładowego katalogu takich praw i obowiązków można zaliczyć niewątpliwie prawa, a także obowiązki, które mają charakter administracyjnoprawny, finansowoprawny bądź też karnoprawny. Przykładem praw, które mają charakter administracyjnoprawny, są koncesje i zezwolenia na prowadzenie określonego rodzaju działalności gospodarczej. Zgodnie z art. 37 ustawy – Prawo przedsiębior-

⁷ Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1984); dalej: u.k.w.h.

⁸ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1465 ze zm.); dalej: k.p.

⁹ Co zgodnie z art. 924 k.c. następuje w chwili śmierci spadkodawcy.

¹⁰ I co szczególnie istotne, zgodnie z art. 925 k.c. spadkobierca nabywa spadek z chwilą otwarcia spadku. Oczywiście, jest to tzw. „fikcja prawna”, bowiem bez przeprowadzania stosownej procedury spadkowej przed sądem lub notariuszem, nie może dojść do skutecznego nabycia praw spadkowych, lecz przyszły spadkobierca powinien wiedzieć, iż zgodnie z prawem, *ex lege*, wraz z chwilą śmierci spadkodawcy dochodzi do nabycia spadku przez spadkobiercę testamentowego bądź ustawowego.

ców¹¹ wykonywanie działalności gospodarczej w dziedzinach mających szczególne znaczenie ze względu na bezpieczeństwo państwa lub obywateli albo inny ważny interes publiczny wymaga uzyskania koncesji wyłącznie, gdy działalność ta nie może być wykonywana jako wolna albo po uzyskaniu wpisu do rejestru działalności regulowanej, albo zezwolenia. Udzielenie, odmowa udzielenia, zmiana, zawieszenie i cofnięcie koncesji albo ograniczenie jej zakresu w stosunku do wniosku o udzielenie koncesji następuje w drodze decyzji ministra właściwego ze względu na przedmiot działalności gospodarczej wymagającej uzyskania koncesji, chyba że odrębne przepisy stanowią inaczej. Natomiast zgodnie z art. 42 pr.przed. organ zezwalający udziela zezwolenia na wykonywanie działalności gospodarczej przedsiębiorcy spełniającemu wymagane prawem warunki uzyskania zezwolenia. Na podstawie tych przepisów widać zatem wyraźnie, że koncesje i zezwolenia są decyzjami administracyjnymi, wydawanymi na wniosek zainteresowanej osoby, a po pozytywnym zweryfikowaniu jej pod kątem spełniania wymogów ustawowych nakładanych przez przepisy regulujące daną działalność gospodarczą, stanowiące *lex specialis* do ustawy – Prawo przedsiębiorców (zawierające w większości luz decyzyjny, administracyjny, jeśli chodzi o koncesję), udzielane tym osobom, co tworzy ścisły i nierozwalny związek danego podmiotu prawa z prawami inkorporowanymi w decyzji administracyjnej mu udzielonej, przyznanej¹². A zatem publicznoprawny i ścisły związek określonych praw udzielonych danemu podmiotowi wyklucza przyjęcie tezy, iż prawa te mogą podlegać dziedziczeniu¹³.

¹¹ Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 236); dalej: pr.przed.

¹² Zgodnie bowiem z art. 107 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn. Dz.Urz. z 2024 r., poz. 572; dalej: k.p.a.) decyzja administracyjna zawiera oznaczenie strony lub stron, do których jest kierowana, co stanowi element konstytutywny każdej decyzji administracyjnej, którego brak powoduje możliwość stwierdzenia nieważności danej decyzji wskutek wszczęcia stosownej procedury odwoławczej lub procedury szczególnej uregulowanej w art. 154 i n. k.p.a.

¹³ Swoistym wyjątkiem od tej reguły są przepisy ustawy z dnia 5 lipca 2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej i innych ułatwieniach związanych z sukcesją przedsiębiorstw (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r., poz. 170), które stanowią *lex specialis* do przepisów Kodeksu cywilnego o spadkobranium, co nie oznacza jednak, iż ustawa ta tworzy nowy katalog praw o charakterze administracyjnoprawnym, wchodzących w skład spadku, a raczej reguluje ich zarząd przez rodzinę najbliższą zmarłego, w okresie bezpośrednio po śmierci spadkodawcy – właściciela przedsiębiorstwa, przed przejściem ich, w drodze stosownych procedur administracyjnych, przez spadkobierców zmarłego, którzy muszą samodzielnie wystąpić o nie i je „nabyć”, tak jak to uczynił ich poprzednik (spadkodawca). Ustawa ta chroni zatem przedsiębiorstwo zmarłego, zapewniając mu możliwość dalszego funkcjonowania i prowadzenia przez jego najbliższą rodzinę, w sensie faktycznym i administracyjnoprawnym, do momentu uregulowania wszystkich kwestii natury

Kolejnym katalogiem praw niepodlegającym prawom dziedziczenia są niewątpliwie uprawnienia i obowiązki o charakterze finansowoprawnym. Dotyczy to przede wszystkim zobowiązań podatkowych. Pomimo bowiem treści art. 97 i n. Ordynacji podatkowej¹⁴, w których ustawodawca posługuje się pojęciami takimi jak „spadkodawca” i „spadkobiercy”, stanowią one w istocie *lex specialis* do Kodeksu cywilnego i jako takie nie mogą być interpretowane jako uzupełnienie tej ustawy. W orzecznictwie sądowym wyrażono bowiem stanowczy pogląd, iż zobowiązania podatkowe spadkodawcy nie wchodzi w skład spadku. Jednak prawo podatnika do zwrotu nadpłaty podatku dochodowego przechodzi na jego spadkobierców¹⁵.

Do katalogu praw spadkowych nie można też zaliczyć uprawnień o charakterze karnoprawnym. Jeśli bowiem wobec danej osoby orzeczono grzywnę lub środek karny w postaci świadczenia pieniężnego, a osoba ta zmarła, zanim je zapłaciła, to obowiązek ich uiszczenia nie przechodzi na jej spadkobierców, gdyż postępowanie wykonawcze podlega wtedy umorzeniu (art. 15 § 1 k.k.w.¹⁶). Natomiast już jednak orzeczony w wyroku karnym obowiązek naprawienia szkody poprzez zapłatę poszkodowanemu określonej kwoty, jako mający charakter cywilnoprawny, stanowi obowiązek majątkowy spadkodawcy, który z chwilą jego śmierci na mocy art. 922 § 1 k.c. przechodzi na spadkobierców zmarłego¹⁷. Ponadto specyficznie jest uregulowane odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie (art. 552 i n. k.p.k.¹⁸), które jako prawo osobiste, ściśle związane z osobą skazanego lub niesłusznie aresztowanego, co do zasady wygasa wraz ze śmiercią uprawnionego, chyba że wskutek wykonania kary lub niewątpliwie niesłusznego tymczasowego aresztowania osoba uprawniona ze spadku (i nie tylko – dyspozycja art. 556 k.p.k. mówi bowiem w sposób wyraźny: „przysługuje temu, kto”, czyli odszkodowanie to może przysługiwać każdemu) utraciła należne jej od uprawnionego z mocy ustawy utrzymanie bądź też stale dostarczane jej przez zmarłego utrzymanie, jeżeli względu słuszności przema-

administracyjnoprawnej przez spadkobierców zmarłego oraz „skutecznego” nabycia pozostałych praw, wchodzących w skład przedsiębiorstwa „w spadku”, które podlegają już regułom dziedziczenia i które to prawa mogą mieć już różnych następców – spadkobierców, niekoniecznie rodzinę najbliższą zmarłego spadkodawcy.

¹⁴ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 2383 ze zm.).

¹⁵ Por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 21 marca 1996 r., III AZP 39/95, OSNAPiUS 1996, nr 19, poz. 280.

¹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 706).

¹⁷ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 sierpnia 2017 r., II CSK 844/16, OSNC 2018, nr 5, poz. 53.

¹⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 37).

wiąją za przyznaniem odszkodowania. Należy przy tym zaznaczyć, iż jest to jednak wyjątek od reguły i w myśl zasady *exceptiones non sunt extendae* nie powinien on być interpretowany rozszerzająco.

Kolejny katalog praw wyłączonych ze spadku tworzą prawa niemajątkowe, skoro art. 922 k.c. mówi tylko o prawach majątkowych (wnioskowanie *a contrario*). Do kategorii tych praw możemy zaliczyć przede wszystkim dobra osobiste (art. 23 i 24 k.c.) i niektóre stosunki prawnorodzinne. W myśl art. 23 k.c., który tworzy katalog otwarty dóbr osobistych, dobrami osobistymi człowieka są w szczególności: zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska. Wszystkie wskazane w tym przepisie, a także niewymienione w nim dobra osobiste pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ich ochrony przewidzianej w innych przepisach, mają też niewątpliwie charakter niemajątkowy, skoro są ściśle związane z osobą danego człowieka oraz przede wszystkim nie można się ich zrzec, jak również nie podlegają one zbyciu. W myśl przeważającej opinii doktryny, mają one także charakter obiektywny¹⁹.

Jeśli chodzi natomiast o stosunki prawnorodzinne, to do kategorii praw niemajątkowych możemy zaliczyć, w sposób niebudzący wątpliwości, większość stosunków alimentacyjnych, skoro zazwyczaj są one ściśle związane z osobą uprawnionego lub zobowiązanego.

Podział na prawa majątkowe i niemajątkowe nie ma jednak charakteru rozłącznego. Występują także kategorie praw o charakterze mieszanym, a charakterystycznym dla nich przykładem jest prawo do grobu. W odniesieniu do tego prawa dominuje w orzecznictwie pogląd, że ze względu na przewagę w nim elementów niemajątkowych prawo to „nie podlega regułom dziedziczenia”²⁰, choć można się spotkać w najnowszej literaturze przedmiotu z poglądami doktryny o odmiennym zapatrywaniu²¹.

Odrębną kategorię praw niewchodzących do spadku stanowią prawa ściśle związane z osobą spadkodawcy, a ich naczelnym przykładem jest użytkowanie (art. 266 i n. k.c.) oraz służebność osobista (art. 296 i n. k.c.). Zgodnie z art. 266 k.c. użytkowanie ustanowione na rzecz osoby fizycznej wygasa najpóźniej z jej śmiercią. Podobne unormowanie zawiera art. 299 k.c., który stanowi, iż służebność osobista

¹⁹ Por. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2017, s. 160 i n.

²⁰ Por. uzasadnienie Sądu Najwyższego w wyroku z dnia 13 lutego 1979 r., I CR 25/79, OSNCP 1979, nr 10, poz. 195; uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 1994 r., III CZP 155/94, OSNC 1995, nr 3, poz. 52.

²¹ Por. P. Walczak, *O nowe prawo do grobu? Glosa krytyczna do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 24 czerwca 2019 roku, III CSK 267/17*, „Forum Prawnicze” 2020, nr 1(57).

wygasa najpóźniej ze śmiercią uprawnionego. Ścisłe związanie tych praw z osobą spadkodawcy wynika z faktu, że służą one zaspokajaniu uzasadnionych potrzeb uprawnionego do korzystania z nich, czyli konkretnemu celowi, dla którego zostały w pierwszej kolejności ustanowione. Osobisty charakter tych praw wyklucza zatem przyjęcie, iż mogą one być przedmiotem dziedziczenia.

Ostatnią kategorię praw i obowiązków niewchodzących do spadku tworzą z kolei prawa i obowiązki, które przechodzą na spadkobierców niezależnie od tego, czy są oni uprawnieni „w ogóle”²² do sukcesji po zmarłym. W przypadku tego rodzaju praw mamy zatem do czynienia ze skutkiem powstającym z mocy samego prawa, niezależnie od woli stron. Przejście takich praw lub obowiązków następuje w takich sytuacjach zatem *ex lege*, w drodze sukcesji syngularnej i nie mają tutaj zastosowania w ogóle przepisy prawa spadkowego, nawet w sposób subsydiarny.

Przykładem takiego przepisu jest chociażby art. 691 k.c., który stanowi, iż w razie śmierci najemcy lokalu mieszkalnego w stosunek najmu lokalu wstępują: małżonek niebędący współnajemcą lokalu, dzieci najemcy i jego współmałżonka, inne osoby, wobec których najemca był obowiązany do świadczeń alimentacyjnych, oraz osoba, która pozostawała faktycznie we wspólnym pożyciu z najemcą. Ustawodawca zawarł jednak dodatkowy wymóg w tym przepisie, że osoby te wstępują w stosunek najmu lokalu mieszkalnego, pod warunkiem że stale zamieszkiwały z najemcą w tym lokalu do chwili jego śmierci.

Artykuł 691 k.c. jest zatem przykładem przepisu, gdzie prawodawca nie zawarł wymogu istnienia relacji spadkodawca – spadkobierca celem nabycia określonych praw. Nabycie to następuje wskutek woli ustawodawcy, którego intencją była skuteczna ochrona osób najbliższych najemcy – zamieszkujących z nim wspólnie, czyli pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym, biorących aktywny udział w jego życiu – przed skutkami prawnymi wygaśnięcia niejednokrotnie długofalowego stosunku najmu.

W prawie polskim istnieją oczywiście także inne liczne przykłady przejścia określonych praw i obowiązków w drodze sukcesji syngularnej, ale z uwagi na obszerność zagadnienia, należy w tym miejscu odesłać czytelnika do stosownej literatury przedmiotu, gdzie naczelną pozycję w tym zakresie zajmuje dzieło P. Księżaka – *Prawo spadkowe* (Warszawa 2017).

Przechodząc w tym miejscu do podsumowania niniejszego zagadnienia, należy w pierwszej kolejności usystematyzować pewne pojęcia. Na gruncie powyższych wywodów odbiorca jest bowiem w stanie jedynie w sposób cząstkowy określić, kim

²² W domyśle, w drodze spadkobrania (dziedziczenia ustawowego lub testamentowego), sukcesji uniwersalnej.

tak naprawdę jest spadkodawca, spadkobierca, a także co należy rozumieć przez pojęcie „masa spadkowa”.

Spadkodawcą, na podstawie powyższych przepisów, jest wyłącznie osoba fizyczna, której prawa i obowiązki majątkowe o charakterze cywilnoprawnym przechodzą po jej śmierci na następców prawnych. Z kolei przez pojęcie spadkobiercy będziemy rozumieć osoby fizyczne lub prawne, które wstępują w ogół praw i obowiązków spadkodawcy na zasadach określonych w prawie spadkowym. Przez pojęcie masy spadkowej będziemy natomiast rozumieć określoną masę majątkową, w skład której wchodzi ściśle określone, zgodnie z regułami prawa spadkowego, prawa i obowiązki o charakterze cywilnoprawnym oraz majątkowym, zaliczane do spadku zgodnie z regułami prawa spadkowego, i która jest przedmiotem sukcesji po zmarłym spadkodawcy.

Finalizując niniejszy ustęp, należy zatem wskazać, czym tak naprawdę zajmuje się prawo spadkowe. Odwołać się tutaj należy do definicji opracowanej przez W. Borysiaka w jego monografii *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona* (Warszawa 2013, rozdz. I, pkt 1), opublikowanej w systemie informacji prawnej LEX: „W doktrynie polskiej oraz w doktrynie innych państw wyróżnia się pojęcie prawa spadkowego w znaczeniu obiektywnym i prawa spadkowego w znaczeniu subiektywnym. Prawo spadkowe w znaczeniu obiektywnym stanowi ogół norm prywatnoprawnych regulujących przejście majątku osoby zmarłej (spadkodawcy) na inne podmioty, a więc dziedziczenie oraz zagadnienia z tym przejściem związane funkcjonalnie. W prawie polskim ogół takich norm zawiera głównie księga czwarta k.c., ale przepisy o takim charakterze występują także w innych księgach Kodeksu cywilnego oraz ustawach szczególnych. Przepisy te regulują m.in. takie zagadnienia, jak to, co może być przedmiotem dziedziczenia, jakie podmioty są do niego powołane i jakie są ich tytuły powołania, w jaki sposób nabywa się spadek oraz jak odpowiada się za długi spadkowe”.

Wspomniany wyżej autor utożsamia prawo spadkowe w znaczeniu subiektywnym jako swoiste prawo podmiotowe do spadku, tzw. „podmiotowe prawo do dziedziczenia”. Przyjmując tę koncepcję, jako również obowiązującą, należy liczyć się z tym, iż oprócz nabycia w drodze sukcesji uniwersalnej określonych praw i obowiązków spadkowych, należących już do danej masy majątkowej po zmarłym spadkodawcy, dany spadkobierca (spadkobiercy) nabywałby także jeszcze odrębne, inne od pozostałych, prawo podmiotowe na spadku/do spadku/do nabycia spadku jako całości. W sensie czysto teoretycznym autor ten wskazuje na trzy możliwe konstrukcje tego prawa. Po pierwsze, prawo to może być interpretowane jako „prawo do spadku”, czyli prawo do stania się spadkobiercą. Po drugie, jako „prawo do nabycia/objęcia spadku”, czyli jako prawo do wejścia w ogół praw i obowiązków po zmarłym spadkodawcy. Po trzecie, jako „prawo na spadku”, czyli jako oderwane od pozostałych prawo podmiotowe postawiane dla spadkobierców na całości spadku z chwilą jego otwarcia bądź też inter-

pretowane jako wiązka funkcjonalnie powiązanych ze sobą uprawnień spadkowych, składających się na jedno, jako całość, prawo podmiotowe.

2. POJĘCIE GOSPODARSTWA ROLNEGO

Biorąc pod uwagę powyższą analizę i jej wyniki, skutkujące ustaleniem treści pojęć „spadek” i „prawo spadkowe”, należy przejść do oceny, czy gospodarstwo rolne może być przedmiotem dziedziczenia. Definicję gospodarstwa rolnego, przedmiotową w kontekście spadkobrania, zawiera art. 55³ k.c., zgodnie z którym za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego.

Mając na uwadze powyższą definicję, należy skonstatować, iż gospodarstwo rolne tworzy w istocie swoistą „masę majątkową”, której elementy składają się z części składowych o różnej proveniencji, zarówno pod kątem charakteru prawnego, jak i ich materialnego bądź też niematerialnego bytu.

Naczelną składową tej masy będą z kolei grunty rolne wraz z gruntami leśnymi i posadowionymi na nich budynkami lub ich częściami. Definicję gruntu rolnego można z kolei odnaleźć w art. 46¹ k.c., zgodnie z którym nieruchomościami rolnymi (gruntami rolnymi) są nieruchomości, które są lub mogą być wykorzystywane do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej. Definicję gruntu leśnego zawiera z kolei ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych²³, która w art. 2 ust. 2 stanowi, iż gruntami leśnymi, w rozumieniu ustawy, są grunty: określone jako lasy w przepisach o lasach, zrekultywowane na potrzeby gospodarki leśnej, pod drogami dojazdowymi do gruntów leśnych. Definicję lasu można skądinąd odnaleźć w art. 3 ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach²⁴, który stanowi, iż lasem w rozumieniu ustawy jest grunt: o zwartej powierzchni co najmniej 0,10 ha, pokryty roślinnością leśną (uprawami leśnymi) – drzewami i krzewami oraz runem leśnym – lub przejściowo jej pozbawiony: a) przeznaczony do produkcji leśnej lub b) stanowiący rezerwat przyrody lub wchodzący w skład parku narodowego albo c) wpisany do rejestru zabytków, bądź też grunt związany z gospodarką leśną, zajęty pod wykorzystywane na potrzeby gospodarki leśnej: budynki i budowle, urządzenia melioracji wodnych, linie podziału przestrzennego

²³ Tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 82.

²⁴ Tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 530.

lasu, drogi leśne, tereny pod liniami energetycznymi, szkółki leśne, miejsca składowania drewna, a także wykorzystywany na parkingi leśne i urządzenia turystyczne.

Zatem w kontekście wyżej wymienionych definicji ustawowych można stwierdzić, że gruntami rolnymi oraz leśnymi będą wszelakiego rodzaju grunty wykorzystywane lub mogące być wykorzystane w produkcji rolnej bądź też leśnej, i przynależności ich rolniczego bądź też leśnego charakteru nie tracą wskutek ich chwilowego niewykorzystywania na cele rolne albo też związane z gospodarką leśną, co znajduje swoje odzwierciedlenie również w definicji gospodarstwa rolnego, która stanowi, iż wyżej wymienione grunty „stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą”²⁵. W praktyce nie można też wykluczyć, że w wielkich gospodarstwach rolnych grunty te będą istnieć obok siebie i niejednokrotnie nachodzić na siebie, choć ustawodawca nie przewidział możliwości, iż grunt rolny może być równocześnie gruntem leśnym, tworząc ich rozłączny podział, a także poddając je odrębnym regulacjom prawnym i odmiennym zasadom obrotu.

Dodatkowo nie można przy tej okazji zapomnieć, iż prawodawca poddał temu samemu reżimowi prawnemu budynki posadowione na tych gruntach i ich części, choć w myśl rzymskiej zasady *superficies solo cedit* („to co na gruncie, przypada gruntowi”), budynki te co do istoty są już nieodłączną częścią gruntu, na którym zostały wzniesione (art. 191 k.c. w zw. z art. 140 k.c.). Oczywiście nie można zapomnieć też o tym, iż w prawie polskim „własność” nie jest jedyną konstrukcją prawną pozwalającą władać rzeczą, zachowując przy tym całą gamę uprawnień właścicielskich. Specyficzna sytuacja zachodzi bowiem przy użytkowaniu wieczystym, gdzie własność gruntów leży po stronie Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego albo ich związków, a własność budynków, wzniesionych przez użytkownika wieczystego, przynależy właśnie jemu (art. 232 k.c.). Ustawodawca, wprowadzając zatem konstrukcje prawne o takim charakterze, stara się więc zapobiec sytuacji, w której grunty rolne bądź też leśne, będące w istocie własnością podmiotów publicznych, nie będą w taki sam metodologiczny sposób uzupełniane, poprzez budynki na nich usadowione, stanowiące odrębną własność użytkownika wieczystego, choć w rzeczywistości wykorzystywanie tych budynków może mieć odmienny charakter od zamierzonego, co niejednokrotnie będzie stało w sprzeczności z umową o ustanowieniu użytkowania wieczystego i może być powodem jej rozwiązania (art. 239 k.c. w zw. z art. 240 k.c.). Podobna sytuacja może mieć miejsce także w przypadku budynków wzniesionych na cudzym gruncie, gdzie wznoszący budynek jest przekonany, iż stawia budynek mieszkalny na gruncie, który wcześniej zakupił, i który to grunt w decyzji o warunkach zabudowy lub w planie zagospoda-

²⁵ Hipotezę tę potwierdza również orzecznictwo, zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 7 maja 1997 r., II CKN 197/97, LEX nr 1672613, „Wokanda” 1997, nr 9, s. 9.

rowania przestrzennego jest przeznaczony na cele budowlane, a w istocie posadowił budynek na gruncie na przykład sąsiada, który to grunt jest przeznaczony na cele rolne bądź też leśne (art. 231 k.c.²⁶). Budynek ten, w sensie prawnym, w myśl wskazanych wyżej przepisów, będzie zatem częścią gruntu rolnego sąsiada, a być może także i jego gospodarstwa rolnego, o ile będą spełnione przesłanki z art. 55³ k.c.

W przypadku posiadania (art. 336 k.c.) podobne dylematy prawne nie mogą mieć miejsca, skoro muszą zaistnieć dwie przesłanki *corpus* i *animus* celem zaistnienia określonego stanu faktycznego, które nazywamy posiadaniem (w myśl paremii *possesio est not iuris, sed facti* – „posiadanie nie jest prawem, lecz stanem faktycznym”), a który to stan zazwyczaj jest podyktowany określonym celem, korzyścią, którą posiadacz chce osiągnąć, zajmując określoną nieruchomość i budynki na niej posadowione. Ekonomicznym i prawnym nonsensem byłoby więc wykorzystywanie przez posiadacza nieruchomości rolnej bądź też leśnej na cele niezwiązane z tego rodzaju działalnością, skoro w przyszłości chce z niej czerpać określonego rodzaju korzyści. Oczywiście nie można wykluczyć faktu, iż posiadacz może także działać w złej wierze (*mala fides*) i celowo dewastować, niszczyć daną nieruchomość rolną lub też leśną, zmieniając jej przeznaczenie, choć w tym wypadku należałoby uznać, że posiadanie nie występuje, skoro odpadła celowość jego istnienia (w myśl paremii: *male enim nostro iure uti non debemus* – „nie powinniśmy bowiem źle korzystać z naszego prawa”, co *per analogiam* można odnieść także do stanu faktycznego, jakim jest posiadanie), a także należy ponownie podkreślić, co będzie niżej omawiane, że o ile nie dojdzie do całkowitej dewastacji danej nieruchomości, wykluczającej w ogóle jej wykorzystanie w przyszłości na cele rolnicze albo też leśne, to chwilowe jej niewykorzystywanie w tym przedmiocie nie powoduje utraty jej charakteru prawnego.

W skład pojęcia gospodarstwa rolnego, oprócz wyżej wymienionych gruntów, wchodzi także urządzenia i inwentarz. Jak wskazuje D. Łobos-Kotowska w komentarzu do art. 55³ k.c.²⁷: „Obecne brzmienie art. 55³ k.c. nie posługuje się kryterium własnościowym. Status prawny poszczególnych składników majątkowych może być zróżnicowany. W skład gospodarstwa rolnego wchodzi nieruchomości rolne i leśne, rzeczy ruchome będące przedmiotem własności, innych praw rzeczowych (np. użytkowanie wieczyste, użytkowanie, służebności gruntowe lub osobiste) i obligacyjnych (dzierżawa, najem, leasing), prawa na dobrach niematerialnych. (...)

²⁶ Oczywiście w myśl wskazanego przepisu oboje zainteresowani, zarówno samoistny posiadacz gruntu w dobrej wierze, jak i właściciel tego gruntu, mogą zażądać, za wynagrodzeniem, aby własność danej działki podążyła za budowniczym budynku na niej posadowionym.

²⁷ Zob. D. Łobos-Kotowska, (w:) M. Fras, M. Habdas (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna* (art. 1–125), LEX/el. 2018, komentarz do art. 55³ k.c., pkt 6.

Definicja gospodarstwa rolnego odwołuje się bowiem raczej do pojęć ekonomicznych i uwzględnia produkcyjny charakter gospodarstwa rolnego. Definicja abstrahuje od prawnorzecznego ujęcia, w szczególności zawiera pojęcie «gruntu rolnego», a części składowe gruntu takie jak budynki i ich części oraz urządzenia wymienione są w definicji odrębnie. Nadto przyjęcie tego stanowiska pozwala na zaliczenie gospodarstwa rolnego do kategorii mienia (własność i inne prawa majątkowe)».

Omówiwszy najważniejsze składowe pojęcia gospodarstwa rolnego, należy wskazać, że konieczną przesłanką jego istnienia jest możliwość wykorzystania jego wyżej wymienionych składowych jako zorganizowanej całości gospodarczej. Przepis art. 55³ k.c. stanowi bowiem w sposób wyraźny: „jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą”. W orzecznictwie sądowym odnośnie do tej przesłanki przyjęła się jednolita linia orzecznicza, zgodnie z którą: „Z obu przepisów art. 55³ i 46¹ rozważanych łącznie wyciągnąć należy nie tylko wniosek, że na każde gospodarstwo rolne musi się składać nieruchomość rolna, ale i wniosek, że tylko ten jeden składnik może być wystarczający dla przypisania nieruchomości rolnej przymiotu gospodarstwa rolnego, jeśli sama nieruchomość stanowi lub może stanowić zorganizowaną całość gospodarczą funkcjonującą w zakresie gospodarki rolnej”²⁸.

Nie można też zapomnieć o tym, iż w skład gospodarstwa rolnego wchodzi także różnego rodzaju prawa związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Katalog tych praw jest rozmaity, poczynając od praw rzeczowych wskazanych wyżej, a kończąc na wszelakiego rodzaju prawach obligacyjnych (m.in. oprócz wyżej wymienionych należy wskazać na prawa z umowy składu, pożyczki czy też na przykład umowy użyczenia) i prawach własności intelektualnej. Jak wskazuje wyżej podana autorka, „Prawa związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego to wierzytelności wynikające ze stosunków cywilnoprawnych łączących osobę prowadzącego gospodarstwo rolne z innymi podmiotami w związku z wykonywaniem działalności rolniczej (m.in. umowa kontraktacji, dostawy, ubezpieczeń majątkowych). Prawa i obowiązki cywilnoprawne to prawa i obowiązki wynikające ze stosunków cywilnoprawnych, a zatem takich, które są wyrażone przez normy prawa cywilnego, cechuje je cywilnoprawna metoda i taki też jest przedmiot regulacji. W skład gospodarstwa rolnego nie wchodzi natomiast prawa majątkowe związane z jego prowadzeniem, wynikające z przepisów prawa administracyjnego i finansowego, nawet jeżeli przepisy te odsyłają do norm prawa cywilnego (uprawnienie do płatności z ustawy o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego)”²⁹.

²⁸ Zob. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 21 marca 1997 r., I SA/Gd 56/96, LEX nr 30586. Por. wskazane wcześniej postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 7 maja 1997 r., II CKN 197/97.

²⁹ Zob. D. Łobos-Kotowska, (w:) M. Fras, M. Habdas (red.), *Kodeks...*, LEX/el. 2018, komentarz do art. 55³ k.c., pkt 7.

Wartym omówienia tutaj przykładem prawa związanego z prowadzeniem gospodarstwa rolnego i chyba jednym z najstarszych z nich, jest służebność drogi koniecznej. Zgodnie z art. 145 § 1 k.c., jeżeli nieruchomości nie ma odpowiedniego dostępu do drogi publicznej lub do należących do tej nieruchomości budynków gospodarskich, właściciel może żądać od właścicieli gruntów sąsiednich ustanowienia za wynagrodzeniem potrzebnej służebności drogowej (droga konieczna). Już bowiem w prawie rzymskim dostrzegano konieczność ustanawiania odpowiednich służebności, celem ochrony lub zwiększenia użyteczności swojej własnej nieruchomości, kosztem nieruchomości sąsiada. Społeczeństwo rzymskie bowiem, u swych początków, było społeczeństwem wiejskim, co znalazło swoje odzwierciedlenie w ich prawie, chroniącym na pierwszym miejscu rzecz (*res*) i jej aktualnego posiadacza, stąd też służebności wiejskie – *servitutes praediorum rusticorum* (w tym służebność drogi koniecznej, mająca swój rodowód już w czasach antycznych), są zaliczane do kategorii najstarszych służebności, przed tzw. służebnościami miejskimi – *servitutes praediorum urbanorum*³⁰.

Konkludując, gospodarstwo rolne w rozumieniu art. 55³ k.c. tworzy szczególnego rodzaju „masę majątkową” składającą się z różnorodnych elementów o różnym charakterze prawnym i różnym bycie, zarówno materialnym, jak i niematerialnym. Jej swoistość spowodowała poddanie jej przez ustawodawcę odrębnemu reżimowi prawnemu, który oddaje specyfikę stosunków wiejskich jako stosunków odmiennego typu w stosunku do innych, w szczególności miejskich, stosunków cywilnoprawnych. Stosunki agrarne są bowiem nacechowane pragmatyzmem i przewidywalnością wynikającą z faktu pracy przy roli, zatem normy prawne je regulujące nie mogą stać w oderwaniu od rzeczywistości, którą normują. Tak jak bowiem rolnictwo kieruje się określonymi zasadami, tak i ustawodawca przy jego legislacji musi uwzględniać odmienności, jakimi kierują się stosunki wiejskie, bacząc przy tym na to, że musi wszystkim uczestnikom tych stosunków zapewnić bezpieczeństwo obrotu prawnego. Jak głosi bowiem pewna rzymska paremia: *Hóminum causa omne ius constitútum sit* – „Wszelkie prawo powinno być stanowione ze względu na ludzi”.

3. DZIEDZICZENIE GOSPODARSTW ROLNYCH

Sukcesja gospodarstw rolnych od zawsze leżała w kręgu zainteresowań ustawodawcy polskiego, przy czym ich spadkobranie w prawie polskim przeszło głęboką

³⁰ Co więcej, ze względu na ściśle rolniczy rodowód społeczeństwa rzymskiego posiadanie, czyli faktyczne władztwo na rzeczą, było kategorią wcześniejszą w stosunku do własności, która pojawiła się dopiero, w zbliżonej do jej współczesnej postaci formie, w epoce klasycznej. Przedtem w społeczeństwie rzymskim nie rozróżniano posiadania od własności.

„ewolucję”, a być może bardziej prawidłowo jest powiedzieć „rewolucję”. Od wręcz zakazu ich nabywania w drodze sukcesji uniwersalnej przez osoby fizyczne bądź prawne nieposiadające kwalifikacji rolniczych (przewidziane w ustawie z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych³¹) aż po całkowitą liberalizację tych przepisów w drodze spadkobrania testamentowego i w drodze obrotu *inter vivos* (liberalizacja przewidziana ustawą z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny³²)³³.

Obecny stan prawny w tym zakresie zawdzięczamy wyrokowi Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99³⁴, który zlikwidował odmienności w zakresie spadkobrania gospodarstw rolnych i innych przedmiotów majątkowych wchodzących w skład spadku (derogacja przepisów zawartych w art. 1059 k.c., art. 1060 k.c., art. 1062 k.c., art. 1064 k.c., art. 1087 k.c.). Jednakże Trybunał Konstytucyjny w tym wyroku nie wykluczył, że ustawodawcy przysługuje szczególne prawo w zakresie kształtowania porządku spadkowego w przedmiocie gospodarstw rolnych (art. 23 Konstytucji RP³⁵), ale nie może ono naruszać konstytucyjnej istoty prawa dziedziczenia (art. 20 i 21 w zw. z art. 64 Konstytucji RP), a także innych wartości konstytucyjnych.

Motywy tego wyroku jest bowiem ochrona konstytucyjnego prawa własności, które zdaniem Trybunału nigdy nie jest ograniczone w czasie, gdyż powinno ono przechodzić z ręki jednego podmiotu prawa do drugiego i powinno ono trwać bez względu na dekady życia człowieka (w przypadku osób fizycznych zob. motywy wyżej wymienionego wyroku Trybunału Konstytucyjnego wskazane w jego uzasadnieniu), a nie po jego śmierci być od razu zawłaszczane przez państwo, wskutek braku przez daną osobę fizyczną odpowiednich kwalifikacji rolniczych.

Skloniło to zatem Trybunał do postawienia tezy, iż ustawodawca w przepisach art. 1059 i n. k.c., w brzmieniu do dnia 14 lutego 2001 r., tak naprawdę zawarł nową, ukrytą podstawę prawną wywłaszczenia, co w świetle przepisów konstytucyjnych jest niedopuszczalne, gdyż Skarb Państwa nie może pod pozorem ochrony gospodarstw rodzinnych dążyć do nabywania własności osób fizycznych (tutaj gospo-

³¹ Dz.U. nr 28, poz. 168.

³² Dz.U. nr 55, poz. 321.

³³ Oczywiście na kanwie niniejszej rozprawy, w zakresie sukcesji gospodarstw rolnych, będą nas interesować tylko te prawa związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, które podlegają dziedziczeniu, a zatem z katalogu tych praw na pewno będą wyłączone takie prawa jak użytkowanie czy też wszelkiego rodzaju służebności osobiste.

³⁴ OTK 2001, nr 1, poz. 5.

³⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.).

darstw rolnych), kosztem stabilności stanu prawnego danej własności przynależnej danej rodzinie od pokoleń³⁶.

A zatem dziedziczenie gospodarstw rolnych w świetle obowiązującego w polskim obrocie prawnym wyroku P 4/99³⁷ podlega zasadom ogólnym przewidzianym w art. 922 i n. k.c. Ich spadkobranie może mieć w związku z tym podstawę ustawową bądź też testamentową (art. 926 § 1 k.c.). Z kolei krąg spadkobierców ustawowych i porządku dziedziczenia wyznaczają przepisy art. 931 i n. k.c. Zgodnie z nimi, w brzmieniu do dnia 15 listopada 2023 r., w pierwszej kolejności spadek nabywają małżonek i dzieci spadkodawcy (pierwsza grupa spadkowa). Dziedziczą oni w częściach równych, co oznacza, że każda z takich osób otrzyma taką samą część majątku spadkowego (przy czym małżonek spadkodawcy nie może otrzymać mniej niż 1/4 spadku). Jeżeli zaś zmarły nie pozostawił żadnych dzieci, ani dalszych zstępnych, dziedziczącymi są małżonek i rodzice spadkodawcy. Małżonek otrzymuje wówczas połowę spadku, zaś rodzice po 1/4, chyba że nie ustalono ojcostwa rodzica, wtedy matka przejmie jego udział w spadku, który wynosi wówczas 1/2. Jeżeli zaś nie żyje już małżonek zmarłego, cały spadek przypada jego rodzicom. W sytuacji zaś, gdy któryś z rodziców nie dożyje chwili otwarcia spadku, to jego udział przypada wówczas rodzeństwu spadkodawcy w częściach równych (a jeżeli nie żyje któreś z rodzeństwa, udział przypada jego dzieciom i dalszym zstępny). W wyjątkowych przypadkach, jeżeli nie ma rodziców, rodzeństwa ani zstępnych rodzeństwa spadkodawcy, cały spadek przypadnie małżonkowi, a w przypadku jego braku, dziadkom spadkodawcy, którzy dziedziczą w częściach równych. Gdyby natomiast któreś z dziadków, które miałyby dziedziczyć, nie dożyje chwili otwarcia spadku, jego udział przypada jego zstępny, a w ich braku, jego udział dzieli się pomiędzy pozostałych dziadków (art. 934 k.c.). Jeżeli z kolei spadkodawca nie pozostawił małżonka ani żadnych wyżej wymienionych krewnych mogących dziedziczyć, spadek może otrzymać jego pasierb, a więc dziecko pochodzące ze związku małżonka spadkodawcy i innej osoby, jeżeli żadne z rodziców tego dziecka nie dożyło otwarcia spadku (art. 934¹ k.c.).

Zgodnie natomiast z art. 935 k.c. w braku małżonka spadkodawcy, jego krewnych i dzieci małżonka spadkodawcy, powołanych do dziedziczenia z ustawy, spadek przypada gminie ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy jako spadkobiercy ustawowemu. Jeżeli ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy w Rzeczypospolitej Polskiej nie da się ustalić albo ostatnie miejsce zamieszkania spadkodawcy

³⁶ Por. pozostałą część uzasadnienia wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99.

³⁷ Zob. art. 190 Konstytucji RP.

znajdowało się za granicą, spadek przypada Skarbowi Państwa jako spadkobiercy ustawowemu. Zarówno gmina, jak i Skarb Państwa nie mogą w tym przypadku, przysługującego im z mocy ustawy, spadku odrzucić.

Jeśli chodzi o dziedziczenie z mocy testamentu, to zgodnie z regulacją z art. 941 i n. k.c. spadkodawca może powołać, według własnej woli i wyboru, w drodze testamentu, każdą osobę fizyczną lub prawną do bycia jego następcą (sukcesorem, spadkobiercą). Dopelnienie treści tych przepisów można z kolei odnaleźć w art. 948 k.c., który stanowi, iż testament należy tak tłumaczyć, ażeby zapewnić możliwie najpełniejsze urzeczywistnienie woli spadkodawcy (§ 1). Jeżeli testament może być tłumaczony rozmaicie, należy przyjąć taką wykładnię, która pozwala utrzymać rozrządzenia spadkodawcy w mocy i nadać im rozsądną treść (§ 2). Dziedziczenie testamentowe stanowi zatem, według wskazań ustawodawcy, najwierniejsze oddanie ostatniej woli danej osoby fizycznej (przyszłego spadkodawcy).

4. ZMIANY DOKONANE W PRAWIE SPADKOWYM USTAWĄ Z DNIA 28 LIPCA 2023 R. O ZMIANIE USTAWY – KODEKS CYWILNY ORAZ NIEKTÓRYCH INNYCH USTAW (DZ.U. Z 2023 R., POZ. 1615)

Ostatnio dokonana nowelizacja przepisów prawa spadkowego, która weszła w życie w dniu 15 listopada 2023 r., przyniosła znaczące zmiany w zakresie, w jakim oddziałuje ta gałąź prawa na strukturę własnościową społeczeństwa, w tym na strukturę własnościową gospodarstw rolnych i ich dziedziczenie na mocy przepisów Kodeksu cywilnego. Obrót cywilnoprawny (w tym obrót *mortis causa*) oddziałuje bowiem zawsze na stan majątkowy społeczeństwa, w tym na jego bogactwo i zamożność, a także może się różnie ukształtować, w zależności od tego, jak są sformułowane przepisy prawa cywilnego (w tym przepisy spadkowe). W celu sformułowania stosownych wniosków w tym zakresie należy zatem najpierw przyjrzeć się zmianom, jakie dokonały się w prawie spadkowym na skutek wyżej wymienionej nowelizacji.

Po pierwsze, jedną z najważniejszych zmian, jakie ostatnio zaszły w prawie spadkowym, jest uproszczenie procedury odrzucenia spadku przez rodziców w imieniu ich małoletnich dzieci. Dotychczas wyżej wymieniona procedura wymagała uzyskania przez rodzica zgody sądu opiekuńczego, przed złożeniem oświadczenia o odrzuceniu spadku, w imieniu swojego małoletniego dziecka, co często prowadziło do znaczących trudności (w tym czasochłonności) owej procedury. Zgodnie ze znowelizowanymi przepisami wystarczy, że rodzic posiadający władzę rodzicielską złoży oświadczenie o odrzuceniu spadku przed notariuszem lub sądem, bez potrzeby uzyskiwania wcześniejszej zgody sądu opiekuńczego. Warunek ten dotyczy jednak jedynie sytuacji, gdy drugi z rodziców, również mający władzę rodzicielską,

zgadza się na odrzucenie spadku, a dziecko uzyskało tytuł prawny do spadku, na skutek jego wcześniejszego odrzucenia przez rodzica. W myśl intencji ustawodawcy, owa zmiana ma znacząco ułatwić i przyspieszyć procedurę odrzucenia spadku, jeżeli w grę (jako spadkobiercy) mają wchodzić małoletnie dzieci.

Po drugie, wyżej wymieniona nowelizacja dokonała zmiany w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego³⁸. Wprowadzono do niego art. 640¹ k.p.c., zgodnie z którym zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka lub osoby pozostającej pod opieką w postaci prostego przyjęcia lub odrzucenia spadku, w toku postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, wydaje sąd spadku (§ 1). Z chwilą wszczęcia postępowania o stwierdzenie nabycia spadku wnioski o zezwolenie na dokonanie czynności, o której mowa w § 1, złożony do sądu opiekuńczego, przekazuje się do dalszego rozpoznania sądowi spadku (§ 2). Niniejszy przepis powoduje zatem istotną reorganizację w dotychczasowych przepisach dotyczących odrzucenia spadku, przekazując całą kognicję w tym zakresie sądowi spadku i niwelując tym samym dwoistość kompetencji, jaka występowała do tej pory, a zarazem była dzielona pomiędzy sądem opiekuńczym a sądem spadku. Zmiana ta ma również przyspieszyć procedury spadkowe, poddając je tym razem pod kognicję jednego organu, czyli sądu spadku.

Po trzecie, nowelizacja ta przyniosła znaczące zmiany w zakresie dziedziczenia w tzw. „trzeciej grupie spadkowej”. W dotychczasowym brzmieniu przepisów, w tej grupie spadkowej, uprawnieni do sukcesji byli również dalsi zstępni dziadków spadkodawcy. Od 15 listopada 2023 r. zasady te uległy diametralnej zmianie i przy okazji ustawodawca dokonał ich uproszczenia. Spadek, w przypadku gdy dziadkowie nie dożyją chwili jego otwarcia, według brzmienia znowelizowanych przepisów przypada w pierwszej kolejności ich dzieciom, a w dalszej kolejności ich wnukom, co oznacza definitywne wyłączenie z tej grupy bardziej odległych krewnych, co należy jednoznacznie ocenić pozytywnie, w kontekście faktu, iż spadek powinien przypaść najbliższej rodzinie zmarłego, która jest w stanie szybko i sprawnie przeprowadzić postępowanie spadkowe po zmarłym spadkodawcy.

Po czwarte, ustawodawca polski, w wyniku wyżej wskazanej nowelizacji, dokonał rozszerzenia przesłanek niegodności dziedziczenia. Do art. 928 k.c. dodano punkty 4 i 5 w następującym brzmieniu: „uporczywie uchylał się od wykonywania wobec spadkodawcy obowiązku alimentacyjnego określonego co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową” (pkt 4), „uporczywie uchylał się od wykonywania obowiązku pieczy nad spadkodawcą, w szczególności wynikającego z władzy rodzicielskiej, opieki,

³⁸ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1550 ze zm.); dalej: k.p.c.

sprawowania funkcji rodzica zastępczego, małżeńskiego obowiązku wzajemnej pomocy albo obowiązku wzajemnego szacunku i wspierania się rodzica i dziecka” (pkt 5). Wyżej wymienioną zmianę przepisów należy przyjąć z aprobatą, gdyż była ona od dawna postulowana w doktrynie, która wskazywała, iż przesłanki niegodności dziedziczenia muszą ulec zmianie, aby instytucja ta wywarła praktyczny aspekt w społeczeństwie i występowała w pełni w obrocie prawnym³⁹. Ustawodawca, dodając do przepisu art. 928 k.c. dwie kolejne przesłanki jego zastosowania, wzmocnił tym samym tę instytucję, a także położył moralny i etyczny nacisk na prawo dziedziczenia, zobowiązując tym samym społeczeństwo do wypełniania obowiązków rodzinnych oraz opiekuńczych względem przyszłego spadkodawcy.

Ostatnią zmianą, jaką wprowadził ustawodawca polski na skutek wyżej wymienionej nowelizacji, było wyeliminowanie wątpliwości interpretacyjnych, które powstały odnośnie do terminu do złożenia oświadczenia woli w przedmiocie przyjęcia lub odrzucenia spadku. W wyniku tej nowelizacji, co do zasady, nie uległ zmianie dotychczasowy termin do złożenia oświadczenia woli w tym przedmiocie, który w dalszym ciągu wynosi 6 miesięcy od chwili dowiedzenia się przez spadkobiercę o tytule swego powołania. Natomiast ustawodawca doprecyzował, iż dla zachowania tego terminu decydująca jest data złożenia tego oświadczenia do sądu, a nie jego przyjęcia przez sąd, co ma istotne znaczenie praktycznie i prawne dla wszystkich przyszłych potencjalnych spadkobierców i ochrony ich praw majątkowych, w kontekście coraz to bardziej przedłużających się procedur sądowych.

5. PODSUMOWANIE

Reasumując, wypada wyrazić pogląd, że intencje ustawodawcy w zakresie dokonanej niedawno nowelizacji prawa spadkowego należy ocenić pozytywnie, choć z pewnymi zastrzeżeniami. Trzeba bowiem zwrócić ustawodawcy uwagę na fakt, że jeżeli już nowelizuje przepisy prawa, w tym prawa spadkowego, to powinien to zrobić w sposób kompleksowy i całościowy. Porządek prawny państwa tworzy przecież pewien system, w którym normy prawne są ze sobą splecione. Ingerencje prawodawcy, które normują pewien obszar stosunków międzyludzkich, powinny mieć zatem charakter przemyślany i konsekwentny, a także brać pod uwagę, iż prawo jest stanowione dla wszystkich, a nie dla poszczególnych jednostek, w myśl zasady: *iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur*.

³⁹ Co do tej kwestii zob. H. Witczak, *O potrzebie reformy instytucji niegodności dziedziczenia w świetle zmian proponowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości*, „Prawo i Więź” 2022, nr 3(41), <https://prawoiwiez.edu.pl/piw/article/download/501/277> (dostęp: 17.03.2024 r.).

Nie oznacza to jednak, iż ustawodawca nie powinien brać pod uwagę pewnych odmienności występujących w społeczeństwie w myśl konstytucyjnej zasady proporcjonalności. W tym kontekście nie ulega wątpliwości fakt, iż stosunki agrarne cechują się właśnie taką odmiennością i powinny być normowane w związku z tym w sposób szczególny. Różnią się one bowiem od innych stosunków, w tym w szczególności od stosunków miejskich, zarówno przedmiotem, celem oraz funkcją, jaką spełniają w społeczeństwie. A zatem, normowanie przez ustawodawcę w sposób ogólny stosunków spadkowych, bez wcześniejszego unormowania stosunków agrarnych, wydaje się być swoistą niekonsekwencją ustawodawcy, która tworzy nieprzewidywalny chaos legislacyjny i przy tym nie realizuje postulatu pewności i dokładności przepisów prawa⁴⁰. O ile bowiem przepisy ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego państwa⁴¹ chronią cywilnoprawny obrót *inter vivos* nieruchomościami rolnymi (w tym gospodarstwami rolnymi), to w przypadku dziedziczenia tych gospodarstw (obróty *mortis causa*) powstaje swoista luka, która jest uzupełniana dopiero na etapie działu spadku tych gospodarstw⁴².

⁴⁰ Na marginesie należy wskazać, iż nie jest to jedyny obszar prawa, w którym ustawodawca tworzy tzw. „chaos legislacyjny”, bowiem od 2019 r. polska procedura cywilna jest już wielokrotnie nowelizowana i to w sposób chaotyczny, niekonsekwentny, a także nieprzemyślany. Ustawodawca w toku tych nowelizacji zmienia bowiem utrwalone już pewne rozwiązania legislacyjne, po czym znowu, na skutek nieudanych prób zmian tych przepisów, wraca do nich, pozostawiając pewien niesmak i niedosyt legislacyjny w obrębie tej dziedziny prawa. Dzieje się to ze szkodą zarówno dla organów stosujących prawo, jak i dla obywateli oraz prawników ich reprezentujących, wykonujących tzw. wolne zawody prawnicze. Jako przykład można wskazać, iż najnowsza nowela do Kodeksu postępowania cywilnego (ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2023 r., poz. 1860) została uchwalona zaledwie po pięciu miesiącach od uchwalenia poprzedniej ustawy nowelizującej procedurę cywilną (Dz.U. z 2023 r., poz. 614).

⁴¹ Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 423); dalej: u.k.u.r.

⁴² Oczywiście spadkobranie wchodzi w skład zakresu pojęciowego „nabycie nieruchomości rolnej”, zdefiniowanego w art. 2 pkt 7 u.k.u.r., ale zgodnie z art. 2a ust. 3 pkt 2 i art. 2b ust. 4 pkt 2 u.k.u.r. ograniczenia ochronne nakładane na nabywców nieruchomości rolnych (w tym wchodzących w skład gospodarstw rolnych), w drodze przepisów tej ustawy, nie obowiązują w przypadku nabycia tych nieruchomości w drodze dziedziczenia lub zapisu windykacyjnego (ale już nie w przypadku zapisu zwykłego – co jest kolejną niekonsekwencją ustawodawcy). Rzecz ma się inaczej w przypadku, gdy dochodzi już do działu spadku zawierającego nieruchomość rolną, wtedy bowiem przepisy ochronne ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, kierowane do nieruchomości rolnych, znajdują w pełni swoje zastosowanie, gdyż terminem „nabycie nieruchomości rolnej” nie można objąć postępowania działowego. Zatem obecnie jedyną (wydaje się) ochroną nieruchomości rolnych, nabytych w drodze dziedziczenia lub zapisu windykacyjnego, przed ich niewłaściwym wykorzysta-

Ustawodawca powinien zatem uzupełnić tę lukę, gwarantując tym samym ochronę tych gospodarstw w drodze spadkobrania, realizując zarazem postulat z art. 23 Konstytucji RP, który stanowi, iż podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Wspomniane rozwiązania legislacyjne powinny znaleźć także swoje jak najszybsze odzwierciedlenie w projektowanych przepisach nowego Kodeksu rolnego⁴³, tak aby zapobiec występowaniu tej luki w przyszłości. Kompleksowy oraz zupełny system prawny agrarny leży bowiem zarówno w interesie ustawodawcy, jak i państwa, u którego podłoża powinien on stać.

REFERENCES

- Bieluk J., *Dział spadku obejmującego gospodarstwo rolne w świetle przepisów ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego*, „Studia Iuridica Agraria” 2017, t. XV, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11320_6792/c/SIA_15_2017_J.Bieluk_Dzial_spadku_obejmujacy_gospodarstwo_rolne.pdf (dostęp: 21.03.2024 r.)
- Borysiak W., *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013
- Ciszewski J., Knabe A., (w:) J. Ciszewski, P. Nazaruk (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023
- Czechowski P. (red.), *Prawo rolne*, Warszawa 2019
- Czechowski P., Niewiadomski A., *Gospodarstwo rolne jako masa majątkowa*, „Studia Iuridica Agraria” 2010, t. VIII, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.cejsh-7b210361-1cf8-4a1f-8e98-9358a43603fb/c/Czechowski_Niewiadomski.pdf (dostęp: 21.03.2024 r.)
- Czerwińska-Koral K., *Pojęcie gospodarstwa rolnego w kodeksie cywilnym – zagadnienia wybrane*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2013, Vol. 13, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-3e6c2cd8-39ae-429e-8fcc-ede9c31b3b44/c/Czerwinska-Koral_Katarzyna.pdf (dostęp : 23.03.2024 r.)
- Czerwińska-Koral K., *Sądowy dział spadku jako nabycie nieruchomości rolnej – wybrane aspekty praktyczne*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, Vol. 22, nr 4, <https://repozytorium.uwb.edu>.

niem przez nabywcę, który nie musi koniecznie posiadać kwalifikacji rolniczych, jest prawo nabycia, uregulowane w art. 4 u.k.u.r., choć jak stanowi ustęp 4 pkt 2 lit. c tego przepisu, regulacja ta nie ma zastosowania do nieruchomości rolnych nabytych w drodze dziedziczenia ustawowego lub jeżeli nabycie tej nieruchomości następuje w wyniku działu spadku wskutek wcześniejszego dziedziczenia ustawowego albo jeżeli nabywcą tej nieruchomości w następstwie dziedziczenia (testamentowego lub ustawowego) zostaje rolnik indywidualny. Regulacja ta wydaje się być zatem jednak niewystarczająca, skoro chroni w większości przypadków jedynie nieruchomości rolne nabyte wskutek dziedziczenia testamentowego, a nie ustawowego (co dodatkowo stoi w rażącej sprzeczności z przepisami Konstytucji RP) i to w dodatku w obliczu coraz to nowych wyzwań, wobec których stoją stosunki agrarne, a także w obliczu faktu, iż Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa może z niej skorzystać bądź też nie (posiada luz decyzyjny w tym zakresie).

⁴³ Zob. obecną wersję projektu Kodeksu rolnego pod adresem: https://orka.sejm.gov.pl/opinie9.nsf/dok?OpenAgent&792_sg_1 (dostęp: 21.03.2024 r.).

- pl/jspui/bitstream/11320/6522/1/BSP_22_4_K_Czerwinska-Koral_Sadowy_dzial_spadku_jako_nabycie_nieruchomosci_rolnej.pdf (dostęp : 21.03.2024 r.)
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 2015
- Kołoszko-Chomentowska Z., Sieczko L., *Gospodarstwo rolne jako podmiot w gospodarce narodowej*, "Economics and Management" 2014, nr 1, <https://www.infona.pl/resource/bwmeta1.element.baztech-dee4deef-ad0f-47b5-9b55-f75e79623596/content/partDownload/4a6c2603-0434-3c6d-850d-9b09add39192> (dostęp: 23.03.2024 r.)
- Księżak P., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017
- Łobos-Kotowska D., (w:) M. Fras, M. Habdas (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1–125)*, komentarz do art. 55³ k.c., LEX/el. 2018
- Marciniuk K., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych a zmiany w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego dokonane w kwietniu 2016 r.*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, Vol. 22, nr 4, <https://bsp.uwb.edu.pl/wp-content/uploads/2018/04/22-4-7.pdf> (dostęp: 21.03.2024 r.)
- Puślecki D., *Prawne pojęcie gospodarstwa rodzinnego*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2016, t. XVIII, z. 2, <https://bibliotekanauki.pl/articles/864027> (dostęp: 23.03.2024 r.)
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2017
- Skowrońska-Bocian E., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2018
- Sylwestrzak A., (w:) M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023
- Szponar-Seroka J., *Gospodarstwo rodzinne jako podstawa ustroju rolnego państwa a dziedziczenie gospodarstw rolnych. Założenia konstytucyjne a ustawodawstwo*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 5(63), <https://bibliotekanauki.pl/articles/1929037> (dostęp: 21.03.2024 r.)
- Walczak P., *O nowe prawo do grobu? Glosa krytyczna do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 24 czerwca 2019 roku, III CSK 267/17*, „Forum Prawnicze” 2020, nr 1(57)
- Witczak H., *O potrzebie reformy instytucji niegodności dziedziczenia w świetle zmian proponowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości*, „Prawo i Więź” 2022, nr 3(41), <https://prawoiwiewz.edu.pl/piw/article/download/501/277> (dostęp: 17.03.2024 r.)